

Опубліковано Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб.наук.пр.: У 2 ч. /РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – Ч.1. – 245 с. – С.77-82.

УДК 338.48

КРАВЧЕНКО Н.О.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України
СУТНІСТЬ, РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО
ГОСПОДАРСТВА В РОЗВИТКУ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО
КОМПЛЕКСУ

Розробкою понятійного апарату та методологічних питань, що стосуються рекреації, вчені почали займатися з 70-80-х років минулого століття. Таким чином, з того часу, як у вітчизняних, так і у зарубіжних анналах накопичився значний науковий доробок, присвячений цим питанням. Ґрунтовними є праці радянських (російських) вчених – засновників рекреаційної географії, з виникнення якої, власне, і почався розвиток галузей знань про дозвілля і відпочинок: Ю.А.Веденіна, І.В.Зоріна, В.А. Квартальнова, М.С. Мироненка, В.С.Преображенського. На Україні питаннями методології рекреації займаються В.К. Євдокименко, М.П.Крачило, О.О. Любіцева, В.І. Мацола, Н.Ю.Недашківська, В.І.Павлов, І.В.Смаль та інші.

Проте, науково-понятійний апарат, який використовується в рекреаційних дослідженнях, характеризується відсутністю чітко визначеної системи дефініцій, а також їх багатозначністю та різноманіттям. Це пояснюється тим, що, по-перше, наукові пошуки, які ведуться у цій царині, розпочались не так давно; по-друге, вони є динамічними; по-третє, дослідження ведуться в декількох напрямках: рекреаційна географія, економіка рекреації та туризму, соціологія туризму, освіта (в рамках професійної підготовки кадрів для галузі), туристичний менеджмент та маркетинг тощо.

З огляду на тенденцію останніх років, що полягає у спробі поєднання різних поглядів на даний суспільний феномен в рамках однієї науки, виникає потреба перегляду та уніфікації його теоретичних основ, що і є основною метою даної статті.

Щодо визначення терміну “рекреація” вчені одностайні в тому, що вона пов’язана з відтворенням фізичних, психічних, духовних, інтелектуальних сил людини, яке відбувається в процесі оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності, що займає частину вільного часу [1, С.5, 2, С.11, 3, С.18]. Проте є суттєві суперечності у виборі області, що відповідає родовій ознаці поняття, яке визначається. Так, М.Мироненко визначає рекреацію як “сукупність явищ і відносин, що виникають в процесі використання вільного часу”[2, С.11], М.Нудельман – як сам процес відтворення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини [1, С.5], Ю.Хромов – як усі форми дозвілля [1, С.5]. Протиріччя є і у визначенні локалізації рекреації. Наприклад, Ю.Хромов визначає рекреацію як “усі форми дозвілля людини в закритих приміщеннях, відкритому просторі і урбанізованому середовищі” [1, С.5]. Але дослідження дозвілля, яке проводить індивід в межах власного помешкання, може зацікавити спеціаліста з містобудівництва, архітектури чи дизайну з точки зору організації місць відпочинку в помешканні, але не економіста чи, наприклад, географа, які мають зовсім інший предмет дослідження. Діаметрально протилежною є думка М.Мироненка, який стверджує, що рекреація відбувається “...на спеціалізованих територіях, що знаходяться поза населеним пунктом, і що є місцем їх (людей) постійного проживання”[2, С.11].

В цьому випадку поза увагою залишається ціла низка рекреаційних занять, проведення яких можливе в межах пункту постійного проживання (відвідування музеїв, бібліотек, концертних залів, клубів, відпочинку у міських зелених зонах і т.д.), а значення терміну “рекреація” близьке за змістом до поняття “туризм”. Зрозуміло, що повністю уникнути

багатозначності такого об'ємного поняття як “рекреація” не вдається, але, по можливості, слід уникати його перекриття з поняттями “рекреаційне господарство”, “рекреаційна діяльність”, “рекреаційний ефект” та іншими. Тож під поняттям “рекреація” слід розуміти *одну з форм дозвілля, суспільне явище, пов'язане з відтворенням і розвитком фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини.*

Рекреація реалізується в формі рекреаційної діяльності. Рекреаційна діяльність у науковій літературі розглядається як така, що здійснюється з боку рекреантів з метою задоволення власних потреб (відтворення і розвиток фізичних, духовних, психічних та інтелектуальних сил) [4, С.8]. У деяких джерелах цей процес позначається терміном “реалізація рекреаційних потреб” [1, С.6], що вживається на противагу терміну “рекреаційна діяльність”, яким В.Павлов та Л.Черчик позначають “систему заходів, явищ і відносин, пов'язану з наданням рекреаційних послуг.” Видом господарської діяльності із створення, продажу і надання послуг, спрямованих на задоволення потреби населення у відновленні, збереженні і розвитку життєвих сил людини, вважає рекреаційну діяльність і А.Бобкова [5, С.16]. У правничій літературі під суб'єктами рекреаційної діяльності прийнято розуміти рекреаторів – фізичних та юридичних осіб, що надають рекреаційні послуги. Але, по-перше, існують деякі різновиди рекреаційної діяльності, які можуть відбуватися без їхньої участі (самодіяльний туризм); по-друге, мета участі рекреантів в цій діяльності обумовлюють і по суті співпадають з метою і завданнями рекреаторів (табл.1.1); по-третє, рекреанти - активна сторона, яка може вибирати види, форми, різновиди відпочинку. Таким чином, під суб'єктами рекреаційної діяльності слід розуміти як рекреаторів, так і рекреантів. Тож слід розрізнити поняття “рекреаційна діяльність” і “рекреаційна **господарська** діяльність”, метою якої є отримання економічної вигоди. Її суб'єктами є рекреатори, а об'єктами, в тому числі і рекреанти.

Рекреаційна діяльність – збірне поняття, вона об'єднує кілька споріднених видів занять (санаторно-курортну, туристичну, культурно-

розважальну та фізкультурно-оздоровчу діяльності), які хоч і відрізняються за своїм характером, але мають однаковий предмет, мету і результати діяльності (табл. 1.1). Суттєві відмінності знаходимо у видах послуг та характері їх споживання, а також суб'єктах рекреаційної господарської діяльності та управління.

Таблиця 1.1

Структура рекреаційної діяльності

	Санаторно-курортна діяльність	Туристична діяльність	Культурно-розважальна діяльність	Фізкультурно-оздоровча діяльність
Суб'єкти діяльності	Рекреанти;			
	Рекреатори, а саме:			
	Санаторії, санаторії-профілакторії, пансіонати, будинки відпочинку та інші юридичні особи.	Турагенти, тур оператори, готелі, кемпінги, турбази, притулки, приватні особи, що надають туристичні послуги та інші.	Музеї, видовищні та заклади ігорного бізнесу тощо.	Заклади фізкультурно-оздоровчого призначення: фізкультурно-оздоровчі комплекси, секції, центри, клуби і т.д.
	Держава, органи місцевого самоврядування, громадські організації			
Об'єкт діяльності	<ul style="list-style-type: none"> Фізичні, психічні, духовні якості та особливості рекреантів; Природні, природно-технічні, соціально-економічні рекреаційні ресурси. 			
Мета	<ul style="list-style-type: none"> Відтворення, реабілітація, розвиток фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини, витрачених в процесі виробництва; Отримання економічної вигоди від своєї діяльності (для рекреаторів). 			
Завдання	Лікування та профілактика захворювань, зняття виробничої втоми	Активний відпочинок, зміна вражень, фізичний розвиток, духовне і культурне збагачення	Організація змістовного дозвілля, підвищення культурно-освітнього рівня, відновлення працездатності.	Зміцнення здоров'я досягнення вищого рівня працездатності, фізичний розвиток, активний відпочинок
Засоби	Санаторно-лікувальні послуги	Товари та послуги туристичного призначення	Культурно-розвиваючі послуги	Товари та послуги фізкультурно-оздоровчого призначення
	Матеріально-технічна база рекреації			
Дії	Різноманітні методики санаторно-курортного лікування та профілактики	Різноманітні види, форми та різновиди туристичної діяльності	Різні види культурно-розвиваючої діяльності	Різноманітні види фізкультурно-оздоровчої діяльності

Результат	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення продуктивності праці населення шляхом відтворення, реабілітації, розвитку фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини, витрачених в процесі виробництва; • Отримання економічної вигоди від своєї діяльності.
-----------	---

Дана таблиця цікава з точки зору порівняння етапів діяльності як такої (об'єкт – суб'єкт, мета → завдання → засоби → дії → результат). Але щодо структурування самої рекреаційної діяльності існує багато підходів. Подана в таблиці типізація – найбільш загальноприйнята і її, за деякими відхиленнями, приймає більшість вчених, хоча й вона має недоліки. Так як основною законодавчо визнаною характеристикою туристичної діяльності є “...тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях...” [6, С.15], то ця діяльність має охопити санаторно-курортну та частину культурно-розважальної і фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Довгий час розгляд ролі рекреаційної сфери в розвитку народного господарства обмежувався спричинюваним нею оздоровчим ефектом. Тобто, якщо розглядати це в політекономічному аспекті, рекреаційна галузь сприяє простому і розширеному відтворенню робочої сили, а значить, і більш ефективному її використанню в процесі виробництва, що виражається в підвищенні продуктивності праці, збільшенні коефіцієнта використання фонду робочого часу за рахунок зменшення кількості днів, втрачених через хворобу тощо. За рекреацією визнавались також соціально-культурна та політична (щодо міжнародного туризму) функції. Культурний відпочинок та подорожування неабияк сприяють духовному збагаченню людини, розширенню її кругозору, розумовому, моральному вдосконаленню, а спілкування з людьми інших національностей ще й зміцнює культурні зв'язки та дружбу народів.

Але в останні десятиліття ситуація щодо усвідомлення економічної ролі рекреаційної галузі в розвитку суспільства різко змінилась. Пов'язано це із бурхливим розвитком туризму. Завдяки своїм організаційним і функціональним особливостям він є динамічною галуззю, діяльність якої може забезпечити стабільне надходження прибутків, в тому числі і у валюті, сприяти відлагодженню стійких міжгалузевих зв'язків,

здійснювати суттєвий вплив на структуру грошових доходів і витрат населення, активізувати економічне зростання. Все це призвело до того, що туризм стали розглядати як самостійний комплекс соціально-побутової інфраструктури [7, С.20]. Але правильним вважаємо твердження, що різниця між туристичною та іншими видами рекреаційної діяльності лише у характері та видах споживаних послуг. Виключенням є лише діловий туризм.

Рекреаційна діяльність протікає у тому числі і в рамках рекреаційного господарства. У сучасних умовах найбільш сприйнятним вважаємо наступне його визначення: *рекреаційне господарство - сукупність підприємств, установ, організацій, що виконують однакову соціально-економічну функцію, яка полягає у відтворенні та розвитку фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини, витрачених в процесі виробництва, незалежно від місця розташування відповідних господарських одиниць, їх відомчої підпорядкованості, та використовують для цього природний, історичний та соціально-культурний потенціал певних територій.*

Вказані установи, підприємства і організації освоюють рекреаційні ресурси, створюють однорідні за своїм призначенням товари та послуги.

Визначити місце рекреаційної галузі у системі народного господарства надзвичайно складно. Це пов'язано з тим, що в зв'язку із структурними трансформаціями на Україні в даний період немає раціонально організованого і структуризованого народногосподарського комплексу, не створено чіткої концепції структурної перебудови [9, С.228]. Таким чином, маємо парадокс: з одного боку рекреацію, а особливо її туристичну галузь проголошено пріоритетною галуззю розвитку, а з іншого – вона чітко не систематизована в сучасній галузевій класифікації народногосподарського комплексу.

За сучасною класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) різновиди економічної активності, здатні повно і всебічно задовольнити потреби рекреантів, відносяться до шести секцій, що налічують 19 груп. Це

без врахування додаткових галузей і виробництв, які приймають участь у забезпеченні нормального функціонування рекреаційного господарства.

Тому не випадково ряд авторів відмічає, що стосовно рекреаційної діяльності в літературі частіше зустрічаються такі означення, як “комплекс”, “система”, “індустрія”, які вживаються як дуже близькі за змістом до поняття “господарство” [5, С.19]. Щодо поняття “індустрія”, то воно дійсно може вважатися таким відносно рекреаційного господарства [5, С.20], чого не можна сказати про означення “система”, а тим більше “комплекс”.

Порівняймо визначення “рекреаційна система” та “рекреаційний комплекс” з вищезначеним терміном “рекреаційне господарство”.

Рекреаційна система – складна, динамічна, ієрархічно підпорядкована і взаємопов’язана сукупність компонентів, формування та еволюція яких спрямована на задоволення потреб людини і суспільства у відновленні психофізичної енергії та спілкування з культурним надбанням людства [10, С.7].

Туристичний комплекс у широкому його розумінні - складова загального територіально-виробничого комплексу, сполучення рекреаційних закладів і супутніх підприємств інфраструктури, об’єднаних тісними виробничими й економічними зв’язками, спільним використанням географічного положення, природних і соціально-економічних ресурсів, напрямом вирішення правових, екологічних проблем тощо [8, С.47]. Але на сучасному етапі розвитку України не зовсім коректно говорити про повноцінне функціонування єдиного загальнодержавного рекреаційного комплексу, бо одиниці, які входять в склад рекреаційного господарства, іноді не пов’язані ні економічно, ні юридично, оскільки належать до різних сфер, галузей та мають різну відомчу підпорядкованість. Між тим, як показує досвід Франції, Італії, Іспанії офіційне визнання рекреації як галузі народного господарства і розбудова її на основі єдиної несуперечливої законодавчої бази є умовою її швидкого розвитку і процвітання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. /НАН України, І-т регіональних досліджень. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 122с
2. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. – М.:Изд-во МГУ, 1981. – 208с.
3. Зорин И.В. и др.. Туризм и отраслевые системы. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 272с.
4. Гидбут А.В., Мезенцев А.Г. Курортно-рекреационное хозяйство: региональный аспект. – М.: Наука, 1991. – 91с.
5. Бобкова А.Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности. Донецк: Восток, 2000. – 308с.
6. Закон України “Про туризм”// Урядовий кур’єр, 2003, 25 грудня, С.15 – 19.
7. Балабанов И.Г., Балабанов А.И. Экономика туризма. – М.,1999. – 176с
8. Бейдик О.О. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії. – К., 1993. – 56с.
9. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна географія України з основами теорії. – К.: 1998. – 416с.
10. Смаль І.В. Територіальна структура рекреаційної системи Чернігівської області. – Автореф. дис. к.г.н. – К., 1993.